БЪЛГАРСКА ИСТОРИЧЕСКА ПРОЗА ОТ 20. и 21. век. ГЕОСТРАТЕГИЯ И ГЕОПОЛИТИКА

Антоанета АЛИПИЕВА

The article discusses emblematic Bulgarian historical novels of the 20th and 21st centuries. It refers to various types of nationalisms and their strategies towards the geopolitics of the Balkans. Literary interpretation of historical events contains Bulgarian perspective on the important geopolitical processes in the Balkan region

Key words: Bulgarian historical novels of the 20th and 21st centuries, nationalisms, geopolitics, strategies

В рамките на една национална култура историческата проза представя много възможности за тълкуване: очертаване на географска и манталитетна карта на действащия национализъм, манипулация на историческото събитие и от страна на автора, и от страна на рецепцията, геополитическа стратегия, включваща бъдещи амбиции за територии, влияние или вливане в господстващи конюнктури. В тази статия представителни български исторически романи ще бъдат гледани през призмата на идеята за „свещеното в националното”[1], която идея беше много популярна (всъщност неизкоренима и до ден днешен) за социалистическия период на българската литература, според който един исторически или философски тренд трябва да се превърне в тържествена декларация на единствен културен език. Краят на 20. и началото на 21. век силно развенчаха тази гледна точка на тоталитарното общество, като й противопоставиха постмодерната идея за „края на историята”[2], както и идеята за мултикултуризма. Но още преди няколко години германският канцлер Ангела Меркел обяви: „Опитите да бъде изградено мултикултурно общество в Германия, в което представителите на

[1] Тази идея ревностно защитава К.К. О’Брайън, напр., който счита, че националността се крие в самата природа на нещата, че националността основополага политическия ред. (O’Brien, C. C., GodLand: Reflections on Religion and Nationalism, Harvard University Press: Cambridge, 1988).
[2] Fukuyama, F. The End of History and the Last Man“, 1992.

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

различните култури да живеят в съгласие помежду си, напълно и окончателно се провалиха”[1]. Следователно, в няколокото български романа ще се търси метафизиката на националното, фаворизирана от социалистическия период, и съответно една обобщена европейска идея за национализма, според която да бъдеш българин, руснак или французин не е толкова лесно, колкото да си американец, защото американските варации върху национализма предлагат много по-лесен начин да станеш американец или да бъдеш глобалист. Поради това, че САЩ е всъщност еклектично поле на емигрантски култури.

Историческата проза е отлична възможност за реализация на националния разказ, базиран върху османското владичество, насилието над идентичността и страданието (комбинирано със саможертвата на отстояването). Точно така формулиран, националният разказ и до ден днешен е популярно-обществен и училищен канон, чрез който действа педагогическият модел на почти век и половина еволюиращ национализъм. Бидейки малка държава, при това на Балканите, България често пъти е осмисляна чрез цинизма на „малките” държави в „многополюсния” свят: „Очевидно политиката на баланс на силите е, на първо място, политика на Великите сили. Малките държави, освен ако не успеят успешно да се комбинират помежду си, могат само да играят ролята на тежести във везните, използвани от други. Малката държава е вакуум в пространство с високо политическо налягане. Тя не съществува поради своята собствена сила, а поради това, че никой не желае територията и или, че някоя по-силна нация има интерес от запазването и като буферна зона или като тежест в равновесието на силите.”[2] Такава външна гледна точка към една малка балканска култура провокира дефанзивния патос на героическо страдание и дълбоки духовни корени, които отстояват чиста идентичност. Изолационният период на социализма втвърдява този патос, като изравнява по значение географските, идеологическите, политическите и културните граници на национализма като романтично-патетичен, неповторим и расов. В подобни образци на историческата ни проза няма геостратегия, има геополитика. Липсата на точни географски граници е всъщност липса на държавност и институционалност, поради което национализмът се легитимира чрез природни обекти, легенди, вяра и етнография, героически жестове на чистата

[1] Вж. Иванов, Г. Краят на мултикултурната идилия – в: Геополитика, 2011 кн. 1, http://geopolitica.eu/2011/1024.
[2] Вж. напр. Spykman, Nicholas John, Op. Cit., 2007, p. 20.

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

българска идентификация. Този националистически модел е метафизиката на идеята за „национална държава", която в българската еволюция е първоположена от идеята за локалното като обобщение на духовно националното. Така са направени едни от най-популярните (и канонизирани) български исторически романи като „Под игото" от Иван Вазов, „Време разделно" от Антон Дончев или „Цената на златото" от Генчо Стоев. В българското литературознание подобно явление е наречено „национа-лекзотизъм"[1].

През 50-те и 60-те години на 20. век излизат редица широки епични платна с историческа тематика. В тях национализмът е адмириран, забраняван, манипулиран или коригиран чрез критически интерпретации, но при всички случаи национализмът подава множество значения, и тази плуралистичност говори за ограничаване на изолационизма. Настъпва т.н. „период на размразяване", говорещ, че в политическата конюнктура настъпва промяна[2]. Тогава се появява романът на Антов Дончев „Време разделно" (1964) , за когото се твърди, че е поръчков. Той събира патетичната енергия на националната митология, чрез която държавата се афишира като древна сила, но без представата за територия, т.е. за държава. Идентичността е завършен и безкризисен модел на националната метафизика, базиращ се предимно на утробните символи. В този модел няма геостратегическа претенция, а е съсредоточване на национализма в локалното и доказването му чрез идеология, т.е. чрез „фалшиво съзнание", както казва Светлозар Игов[3] това спомага на комунистическия национализъм да се самопредстави и като вековна национална митология. Със своя дефанзивен, метафизически национализъм „Време разделно" и до ден днешен има огромна масова популярност, защото отработва расовата идентичност в изчистен вид. Подобни рефлекси са активни или във време на силен изолационизъм, или във време на пиков неолиберализъм. „Абстрактната идентичност",

[1] Манчев, Б. *Модерност и антимодерност. Българският националекзотизъм*. - Електронно издателство LiterNet, 19.04.2003 Култура и критика. Ч. III: Краят на модерността? Съст.: Албена Вачева, Георги Чобанов. LiterNet, 2003, http://liternet.bg/publish2/bmanchev/index.html.
[2] Вж. Дойнов, Пл. *Литература на размразяване. Разлом*. 1962, С., 2015.
[3] Игов, Св. Третият случай. Емилиян Станевият *Иван Кондарев* – в: Електронно списание LiterNet, 29.07.2007, № 7 (92), http://www.liternet.bg/publish/sigov/tretiat.htm.

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

представена първо като жертвена, после като героическа , е непробиваема по време на социализма, защото е одържавена. Държавата знае своите граници, успокоена е в управленската си легитимация, затова и може да си изработва емблеми чрез изкуството. По време на неолибералната културна многоезичност „абстрактната идентичност" придобива чисто отбранителни функции, защото масовата ирационалност търси в нея твърда почва. В подобна рецепция на националния разказ се ценят онези вариации, които не афишират криза на ценности и с това защитават общото благо. В колониалното мислене на социалистическия изолационизъм такава гледна точка е официозна, което значи че тя е мислене във вертикал. Афишира и отработва дълбочина, защото се чувства защитена от граници. В постколониалното мислене безкризисният метафизичен национализъм се реципира по хоризонтала: на този национализъм му се налага да влиза в спорове и конфликти, тъкмо защото границите са отворени, размити и неясни. В съвременния постмодерен период на българската култура романът „Време разделно" е страстно защитаван от една страна, и остро обвиняван от друга. Което показва крайните полюси, оформени от локалния расов национализъм и също тъй абстрактно-метафизичен неолиберализъм, доведен и той до клише на конюнктурата.

В рамките на 60-те години от 20. век излиза друг роман – последната част от Димитър Талевата националистическа тетралогия, озаглавена „Гласовете ви чувам" (1966). През 50-те години от тетралогията са публикувани първите три части, чиято съдба е сложна именно като монипулация на геостратегията. Говорейки за борбите на Македония против Османската империя от началото на 20. век, тетралогията влиза в манипулациите на комунистическия режим чисто „технологично", което е описано от Светлозар Игов: „Но връщането на Талев в литературния живот и издаването на неговия "националистически" от гледна точка на правоверните комунисти роман е вече фундаментално отричане на основната догма на комунизма - "пролетарския интернационализъм". Този път обаче дори най-преданите на Кремъл български комунисти не вдигат глас срещу "националистическия роман" – не защото у тях се е събудил заспал патриотизъм, а защото много добре знаят, че "българският национализъм" в случая е само инструмент на Москва в битката срещу по-опасния враг – отцепника Тито. По-късно този "български национализъм" ще бъде ту подтикван (или допускан), ту потискан от Кремъл в зависимост от промените

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

в политическата конюнктура, тоест от отношението на Москва към Белград в контекста на световната политика."[1] Пак в същата статия Игов говори, че „(...)че комунистическите режими не са "идеологически", а "технологически" (...)"[2]. През 60-те години на 20. век политиката на България към Социалистическа Република Македония в състава на бивша Югославия е вече различна. На пленум от ЦК на БКП от 11 март 1963 г. Тодор Живков публично признава Македонската република, но се противопоставя на провежданата от нея антибългарска политика, защото македонският език е един от нашите диалекти. Последният роман от Талевата тетралогия – „Гласовете ви чувам", е откровена официозна конюнктура от 60-те, толерираща чрез историческите сюжети сепарирането на Македония като географска и ментална територия.

Ако първият роман от Димитър Талева тетралогия – „Железният светилник", е със съдбата на бестсейлър, то последният роман – „Гласовете ви чувам" е най-непопулярният, но затова пък най-конюнктурният и изпълнен с декларации и декламации. Геостратегията на социалистическия лагер, прокарана чрез доклада на Тодор Живков, е облечена в художествен патос: „Автономията е само един изход, един политически модус. Националното съзнание иде от общия произход, от общото минало, от общия език, от общия дух и от всичко онова, което те свързва толкова здраво с твоите сънародници, където и да са те, с каквито и прегради да си раздебен от тях."[3] „Железният светилник" успява да влезе в образцовия списък на нацията, т.е. да стане „класически" роман, защото по органичен начин представя етническото като политическо. Де факто романът не отделя Македония от България, не разсъждава за съдбата и манталитета им като за държави. Етническият национализъм тук е разработен в огромна дълбочина и е по-скоро органика, отколкото идеология. Романът става по естествен начин популярен и едва тогава се влива в руслото и на държавния национализъм от 50-те години нататък. Щемпелът, положен върху него, е „родолюбив роман" и този щемпел осигурява пътя на „Железният светилник" в националната култура. Всъщност естествен път, реализиран чрез прекрасния език на старината, на родовите корени.

[1] Пак там..
[2] Пак там.
[3] Талев, Д. *Гласовете ви чувам*, С., 1989, с. 44.

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

Както пояснява Светлозар Игов, този роман е канонизиран от комунистическата власт, защото „естетическите" изисквания на тоталитарния режим се определят единствено от политическата конюнктура."[1] Канонизиран, романът тръгва със собствениия си етнически национализъм, постигнал абсолютната естетизация патриархалното и историческо битие на Македония на границата между 19.ти и 20. век.

Не това се случва с останалите части на тетралогията, и особено с „Гласовете ви чувам", чиито наратив е първо политически, а после каквото и да е друго. Македония и България са вече отделни държави и гледната точка на романа е гледната точка на официалната българска позиция от 60-те: „(...) щом вече сме се отделили от нашите сънародници в България, разделя ни една държавна граница, ние трябва да вървим докрай по своя път и без никакви отклонения."[2] . Или пък: „В Македония нема сърби, има сърбомани. Ако ги признаем за сърби, ние сами ще вкараме вълка в кошарата. Това е отдавнашна цел на сръбската политика."[3] **Автономистите са само сръбски, но не и български.** Бидейки вече само държавен, национализмът на „Гласовете ви чувам" се лишава от природните си функции и не може да добие популярност. Един от героите на романа, социалистът Кибаров, също проповядва автономистка филисофия. Според него македонците са едно цяло, без оглед на вера и етнос, живеещи върху обща територия. Те трябва да са сплотени в отвоюване на тази „собствена" територия: „Ще се отделят ли от своите сънародници всички македонци – гърци, власи, турци? Сега са с оръжие едни срещу други, а как ще стигнат до едно общо съзнание?"[4] Всъщност това е гледната точка на комунистическия интернационализъм, който в средата на 20. век има интерес да назове мултиетническия състав на Македония „нация" и да сепарира територията й. Както и актуалната гледна точка на Москва, която пък има интерес към Югославия и Йосиф Броз Тито да се отправят колкото се може повече стрели. Мъчейки се да пригоди неудобната си биография към социалистическия режим, Димитър Талев недвусмислено удовлетворява една конюнктурна геополитическа стратегия на България към Македония и нейното присъствие в състава на Югославия.

[1] Игов, цит.раб.
[2] Талев, цит.раб., с. 44.
[3] Пак там, с. 82.
[4] Пак там, с. 45.

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

Когато през 1958 г. и през 1964 г. се появяват двете части на романа „Иван Кондарев" от Емилиян Станев, той „(...) в своето време бе официално приет под чадъра на едно идеологическо алиби – като "роман за септемврийското въстание".[1] Не интерпретирайки териториалните граници на държавата, романът полага други граници – манталитетни, които тридесетина години по-късно ще станат официални езици на политическата ни геостратегия. Реципиран страхливо, или по-скоро неразбрано-манипулативно по време на социализма, романът не успява да стане популярен, защото посланията му са по-скоро гласове от бъдещето. Разнопосочното възприемане на „Иван Кондарев" идва от разнопосочните идеологии от началото на 20. век, реставрирани от Емилиян Станев. Въпреки „периода на размразяване" от 60-те, такъв плурализъм е недопустим, затова и основната рецепция е сведена до основния идеологически сблъсък между Кондарев и Христакиев, който по време на социализма притегля симпатиите към Кондарев и неговото „ляво", „комунистическо" , както и отпраща негациите към „буржоазното", „фашисткото" на Христакиев. Едва в днешно време рецепцията активира изравняването между радикалните идеологии и тяхната античовешка утопийност: „А те представят не само политически антагонисти, но и "глъбинни" идеологически и политически съмишленици в разбирането си за употребата на човека в политиката. Лявата идеология (на социалния ресантиман) и дясната идеология (на националния ресантиман) се оказват единосъщи в общото си разбиране за човека като обикновен инструмент в името на "високата" цел. И макар че тези "цели" са различни (пролетарската държава - националната държава), средствата за постигането им и при двете идеологии са еднакво инструментализиращи (тоест – незачитащи) човека като живо същество."[2]

Със своята плуралистична идеологичност, реставрираща България през 20-те години на миналия век, „Иван Кондарев" интуитивно се изплъзва от твърдия скелет на „правилната държава" и нейните изманипулирани „правилни" исторически събития. По принцип „правилната" държава преформатира начина на мислене като създава „истината" и „врага на

[1] Игов, цит.раб.
[2] Пак там.

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

истината". Нещо, което романът на Емилиян Станев не прави, но затова пък чрез 20-те години препраща идеологическите послания на радикалните идеологии, които в началото на 21. век се стремят да поддържат „контролирания хаос" в редица държави (самата България беше в „контролиран хаос" през 90-те години на миналия век). Радикалните социални политики и радикалните националистически идеи са важни езици в България, а и далеч не само в нея. „Иван Кондарев" всъщност представя модел, който в началото на 21. век е обективен геостратегически анализ в световен мащаб: „След края на колониалната епоха става очевидно, че за запазването на тези изкуствени граници и предотвратяване дезинтеграцията на въпросните образувания се налага управлението им да бъде предадено в ръцете на диктатори, способни да запълнят вакуума, възникнал след оттеглянето на колониалните държави. С няколко изключения, демократичните норми биват използвани в тези части на света само за да улеснят идването на власт. "Арабската пролет", на която станахме свидетели през последните години, действително помогна на хората да се избавят от диктаторите и авторитарните лидери, но само за да видят, как на тяхно място идват хаосът и воюващите помежду си групировки (като в Либия и Ирак) или нови автократи, както стана в Египет.

В това отношение историята на Югославия е изключително поучителна. След Втората световна война маршал Тито ликвидира Кралство Югославия, създавайки вместо него т.нар. Социалистическа федеративна република Югославия. Всички знаем, обаче, че Югославия не успя да преживее смъртта на своя диктатор."[1]

„Налагането на демокрацията" след края на колониализма и тоталитарните режими доведе до това, че гражданите все по-често се асоциират с политическите партии, които повече отколкото държавата, националната идея или социалните идеологии изразяват интересите им. Точно този механизъм ражда радикални поведения и идеи, плод на „контролирания хаос" и на актуални геостратегически преразпределения. Историческият роман „Иван Кондарев" на Емилиян Станев представя такъв геостратегически модел, но и социалистическата му, и днешната му рецепция

[1] Савио, Р. Десет причини за хаоса в света – в: Геополитика, 2014, кн. 6, http://geopolitica.eu/2014/1705-deset-prichini-za-haosa-v-sveta.

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

не му обръщат достатъчно внимание, защото и социалистическото, и днешното общество трябва да се изплашат от себе си.

И до този момент като цяло българската историческа проза интуитивно реставрира историко-географското формиране на балканската територия като ползва доста остарелия вече модел за фрагментация на Балканите. „Балканизацията" е модел, който не само отделя Балканите като идентификационно различие (предимно негативно) от целия останал свят, но и който вижда балканското битие на България като „география на властта". Върху българската идентификация се реализират множество претенции за власт на идеологии, на геополитически агентури, изразяващи сблъсъка между Изтока и Запада, власт за икономическо и културно доминиране върху географската й и манталитетна същност. Точно това поражда страдалческите исторически визии, които в обсега на националния разказ за робството представят титаничната героическа саможертва като възможност за преодоляване на комплекса за изолираност, а в обсега на съвремието акцентират върху процеси като „разруха", „емиграция", „бажанци", „преселници", „загуба на идентичност". С други думи, историческата ни проза от 20. и 21. век разработва „географията на властта" на външни сили над България. Един от успешните български романи – „Бежанци" (2013) от Весела Ляхова, е точно мостра на традиционната балканска фрагментация, според която Балканите са миграционни и бежански потоци, тласнати от историческите събития. „Българската гледна точка", както твърди авторката, към тези събития е отново сакрално-националното, което вади от паметта си нови и неразглеждани историко-географски територии и ги представя като предпоставен прочит на морала. В предговора си Ляхова обявява: „Романът описва реални исторически събития: Драмското въстание от 1941 г., обезбългаряването на Егейска Македония след Втората световна война, трагичната участ на българското малцинство в Гърция до средата на XX век, понесло насилието на всички балкански правителства – турски, гръцки, сръбски, български. (...) Загиналите гърци в Драмското въстание имат своите паметници, а българските жертви в същите събития са обречени на забвение."[1] „Националният паметник" на българите е колкото желание за

[1] Ляхова, В. *Бежанци*, Пловдив, Жанет 45, 2013, с. 7ю

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)

държавен национално признат код (романът е обвявен за най-добрия български роман през 2014 година), толкова и съвременна тенденция, според която национализмът продължава да се тълкува като исторически ресантимент. И пак като цяло, историческата ни проза рядко надхвърля географските очертания на Балканите, които традиционно продължават да се възприемат като произлезли – географски и исторически – от Османската империя (това е и една от основните тези на Мария Тодорова).[1] Това поражда не само национализъм, но и балканизъм (в обсега Турция, Сърбия, Македония, Черна гора, Албания, Гърция, Румъния, Босна и Херцеговина, Хърватска,). Географски, културното ни съзнание се примирява със загубените територии. Също така рядко се захваща с проблеми, ситуирани в централна Европа или някъде другаде по света. Балканите са територията, която можем да овладеем като културни идентичности, извън тях говорим за „другост". Исторически, прозата ни слиза дълбоко по вертикала, като ползва юнгианската формула за колективното като несъзнавано, затова обяснява историческите събития с философията на манталитета (етнически национализъм) и с господстващи социални практики (социален национализъм).

Ограничеността в балканизацията (и географски, и манталитетно) определя историческата ни проза в българската гледна точка, която е поглед към лимитираното познато. В наложилите се художествени образци тази гледна точка даже и в началото на 21. век не търси наднационална интеграция. Тя, разбира се, ползва едно поведенческо, или по-скоро ритуално европеизиране, но е повече близко до идеята за „Европа на регионите", отколкото до общността на интегрирането. Факт, който в 2015 година определя романи като „Под игото" от Иван Вазов и „Време разделно" от Антон Дончев за емблематични и дълбоко вкоренени в масовото съзнание. С други думи, митовете на национализма и в този момент са предпочитани пред постмодерната колажност, десакрализация и демитологизация.

[1] Тодорова, М. *Балкани – балканизъм*, С., 2004ю

BDD-A27201 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:24 UTC)